

UIT HET HART VAN HOLLAND

NOORDWIJK
25.691 inwoners

KATWIJK
62.782 inwoners

WASSENAAR
25.675 inwoners

VOORSCHOTEN
24.951 inwoners

UIT HET HART VAN HOLLAND

*Oogst van inwoners
voor de Omgevingsvisie 2040*

publicatie van het Rijnlands Architectuur Platform

In de loop van het proces muntten
de opstellers van de regionale
Omgevingsvisie 2040 een nieuwe
naam voor onze regio:
Het Hart van Holland,
de centrale regio binnen de provincie
Noord- en Zuid-Holland.
'Uit het Hart van Holland' verwijst
naar onze regio en naar de waarde
die onze inwoners aan
dit gebied hechten.

UIT HET HART VAN HOLLAND

De afgelopen maanden sprak het Rijnlands Architectuur Platform (RAP) met inwoners uit onze regio over onze toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen. Met zowel burgers als professionele 'ruimtemakers' spraken we over maatschappelijke ontwikkelingen als vergrijzing en de energietransitie, over technologische ontwikkelingen, over nieuwe netwerken in de samenleving, en over de gevolgen daarvan voor de ruimtelijke inrichting van de regio. We vroegen naar elkaars toekomstbeeld, en naar de bedreigingen en kansen die we zien voor onze leefomgeving. En we gingen in gesprek over de voordelen én valkuilen van een intensievere samenwerking tussen gemeenten.

De inbreng die we ontvingen, is verwerkt tot deze publicatie: *Uit het Hart van Holland*, een bijdrage aan de 'Omgevingsvisie 2040' van de tien samenwerkende gemeenten in onze regio*.

Perspectief van inwoners

De tien gemeenten werken aan de 'Omgevingsvisie 2040'; een gedeeld beleid voor gezamenlijke ruimtelijke ontwikkelingen van onze regio voor de komende decennia. RAP kreeg de uitnodiging van de samenwerkende gemeenten om bij te dragen aan deze Omgevingsvisie.

In het 'Manifest voor het Metropolitane gebied Leiden', dat aan de basis voor de visie ligt, is op degelijke wijze het stedenbouwkundige en geografisch karakter van de regio in kaart gebracht.

RAP vond het waardevol om dit te spiegelen aan het perspectief van de inwoners van het gebied en besloot daarom een kleinschalig onderzoek te doen naar de kijk van de inwoners van onze regio op de toekomst van hun leefomgeving.

Kennis van onderop

'Uit het Hart van Holland' is een aanvulling op alle technische kennis die de makers van de Omgevingsvisie hebben, of ontvangen. Kennis van onderop. Het is een bonte verzameling van ideeën en aanbevelingen van inwoners van de regio. Ideeën gebaseerd op de dagelijkse praktijk.

We hopen dat **Uit het Hart van Holland** inspiratie geeft aan de visiemakers, de bestuurders en de uiteindelijke uitvoerders van de plannen.

Josse Popma en Marije van den Berg
Leiden, november 2015

* Deze tien gemeenten zijn: Kaag en Braassem, Katwijk, Leiden, Leiderdorp, Noordwijk, Oegstgeest, Teylingen, Voorschoten, Wassenaar en Zoeterwoude.

In deze publicatie vindt u de oogst van ons kleinschalige onderzoek in vier delen.

INTRODUCTIE 8

Een gesprek met drie ambtenaren die aan de visie werken. Over waarom gemeenten de visie maken, en het belang ervan.

OOGST INWONERS 12

De opbrengst van de sessies met inwoners uit de regio. Een diverse groep mensen die wonen en/of werken in een van de tien betrokken gemeenten. U kunt hun ideeën lezen over maatschappelijke trends die wij met hen bespraken, over basale beleidsthema's, en antwoorden op vragen die wij hen persoonlijk stelden. Een selectie van deze ideeën lichten we eruit door zes interviews met deelnemers op een voor hen belangrijke plek in de regio.

OOGST PROFESSIONALS 40

De opbrengst uit de sessie die we hielden met lokale professionele 'ruimtemakers': architecten, stedenbouwkundigen, adviseurs, ontwikkelaars. Welke vakinhoudelijke suggesties doen zij, en welke wensen hebben zij voor het bijbehorende proces om tot uitvoering van die visie te komen? En vier ruimtemakers geven hun persoonlijke visie in een kort interview.

CONCLUSIES 54

Tot slot vindt u onze conclusies. Het is een poging om de rode draden bloot te leggen die door de verzameling aan ideeën lopen. Het is daarmee een interpretatie van de verzamelde uitspraken, als aanbevelingen en ondersteuning voor de Omgevingsvisie 2040.

DOEMSCENARIO, DOENERS EN EEN DROOM

*Tien gemeenten werken samen aan één Omgevingsvisie.
Er zijn goede redenen om elkaar op te zoeken: zonder visie gebeuren
er “ongelukken” in het landschap en in de onderlinge verhoudingen.
Welke ongelukken dat zijn, wie dat kan voorkomen en hoe dat landschap
eruit ziet als de Omgevingsvisie er wel ligt, vroegen wij aan
drie direct betrokkenen: **Els Möhle** (Zoeterwoude),
Rudolf van Ee (Katwijk) en **Fred Goedbloed** (Leiden).*

Een gesprek in drie delen.

I Doemscenario *het landschap in 2040 als we niets doen*

Fred Goedbloed “Je kunt om de vraag te beantwoorden hoe het landschap er in 2040 uitziet als we niks doen, twee kanten op kijken: naar de stad en het landschap. Als de Omgevingsvisie is mislukt, zal er waarschijnlijk nog steeds een prachtig, monumentale stad zijn. Het landschap is echter ingrijpend veranderd. Elke gemeente heeft de vraag naar duurzame energie en de gevolgen van klimaatverandering binnen de eigen grenzen opgelost.

Er staan onderstations en windmolens op de vreemdste plekken. De bodem is gedaald en groen is op sommige plekken moeras geworden. De boomgordels die we nodig hebben om de hittegolven op te vangen, zijn versnipperd en slecht in het landschap ingepast. Landweggetjes zijn verzaagd om aan de behoefte voor onbemande voertuigen te voldoen. Ik ben bang dat we niet verdichten in de stad, maar vooral het landschap gaan volbouwen. Je gaat hier de deur uit en je rijdt door een aaneenschakeling van bebouwing naar de duinen: wijken vol simpele catalogusbouw. Niks spannends, niks moois. We plamuren het gebied dicht met het aaneenrijgen van bouwrends.

Kijk hoe de Oude Rijn bij Rijnsburg is verdwenen . Dat dreigt nu ook bij Oegstgeest te gebeuren De historische structuren zoals de wegen langs de Oude Rijn lopen niet meer logisch door en splitsen zich op raarste plekken. Zonder Omgevingsvisie dreigt versplintering en fragmentatie. Ik vraag me af of we hier dan nog zo prettig wonen.”

Els Möhle “Ons landschap is museaal geworden. Daarin is niets veranderd en alles hetzelfde gebleven. Dat landschap kenmerkt zich door een verkeerde balans tussen ondernemers, burgers en recreatie. We zien nu al in de omgeving van Zoeterwoude spanning ontstaan tussen stedelingen die buiten zijn gaan wonen en agrariërs, spanning tussen behoud van het landschap en de noodzakelijke schaalvergroting. Zonder uitbreiding is er bijna geen agrarisch ondernemen meer mogelijk, tegen die uitbreiding is verzet. Maar een Omgevingsvisie moeten we niet beperken tot ruimtelijke onderwerpen alleen: de stad is er voor de mensen, niet andersom. Denk aan een woonvisie die we nu ontwikkelen - daarin is veel aandacht voor jongeren en ouderen. De middeleeuwer dreigt vergeten te worden. Die gezinnen heb je nodig. Anders kun je je supermarkt en school wel waarwel zeggen. Met een gezamenlijk woningbouwprogramma kun je hier op sturen. Daar heb je die Omgevingsvisie ook voor nodig, want zonder zijn er in Zoeterwoude in 2040 geen scholen en geen supermarkten meer; boeren hobbyen of zijn uitgekocht door stedelingen die er een B&B starten; het verstikt, terwijl de mens is geboren om zich te ontwikkelen.”

Rudolf van Ee “Als er geen gezamenlijke ruimtelijke visie is, zet de versnippering alleen maar verder door. Er zijn zoveel verschillende besturen in dat gebied actief en hun grenzen zie je terug in dat landschap – op een negatieve manier. Kijk langs de Oude Rijn: alle bedrijvigheid en werkgelegenheid trekt er weg, veel plekken worden geprivatiseerd en gekapitaliseerd met villawijken. Een Omgevingsvisie moet een afweging maken tussen de wens om woongebied van de Randstad te worden of als stedelijke regio er voor te zorgen dat je in 2040 een aantrekkelijk gebied bent voor bedrijven om je hier te vestigen. En welke stedelijke structuren heb je

nodig om ook nu nog ongekennde, nieuwe ontwikkelingen aan te kunnen? Als we niets doen, staan er langs de Oude Rijn alleen nog maar woningen en dat zal zonder Omgevingsvisie verder worden doorgetrokken: monotone, saaie woonboel. Dat staat trouwens diametraal tegenover het museale Zoeterwoude. Zonder visie verlies je het stedelijke karakter dat dit gebied altijd heeft gekenmerkt. De vitaliteit en dynamiek van het gebied komt zo onder druk te staan. Er dreigt een verschuiving van publiek naar privaat: zonder Omgevingsvisie worden de mooie stukken geprivatiseerd en komt er een hek omheen.”

II Doeners *wie kan dit doemscenario voorkomen?*

Els Möhle: “Als er mensen verantwoordelijk zijn voor het beeld van de regio in 20140 zonder Omgevingsvisie, dan zijn we dat allemaal. Dus moeten we allemaal mee. Wij moeten bestuurders aanspreken: zij moeten ook mee. En vanuit de landelijke politiek mogen lokale besturen daar veel actiever op worden aangesproken. Waarom bezoekt de Rijksoverheid niet heel actief de gebieden en nemen zij op basis van wat ze zien besluiten over de regionale leefomgeving? Zo werkt het het beste. Beslis niet zonder gebiedskennis vanachter het bureau. Gemeenten moeten maatwerk bieden voor de burger. Het zou fijn zijn als provincie en rijksoverheid dit zouden doen voor gemeenten en regio's.

Rudolf van Ee “De verantwoordelijkheidsvraag heeft heel veel te maken met de veranderde rol van de overheid in de ruimtelijke ordening. Twintig jaar geleden was het normaal dat de overheid de regio in handen nam. Zij stippelde het beleid uit: daar mag een Vinexwijk komen, daar konden we bouwen, daar wat verdienen. De lagere overheden hadden deze hoofdlijnen uit te werken en het was duidelijk. Dat is niet meer. De Provincie zou met de regio de lokale besturen moeten wijzen op de uitdagingen waar we voor staan. Zij moeten een visie

ontwikkelen waar wij mee aan de slag moeten, zeker als het gaat om gemeente-overstijgende vraagstukken als klimaatadaptatie en het energievraagstuk. Maar ze worden door de metropoolregio's Rotterdam – Den Haag en Amsterdam ingehaald. Waarom sleept Amsterdam al het geld binnen en gebeurt dat in deze regio met heel veel moeite? De regio Leiden is naar inwoneraantal de vierde regio van ons land!”

Fred Goedbloed “Je hebt bestuurlijk commitment nodig. Je kan niet met een groot thema als duurzaamheid aan de slag zonder dat een gemeenteraad zich daarover heeft uitgesproken. Zonder bestuurlijk draagvlak gaat het niet. Je kan iets ambtelijk voorbereiden, maar het bestuur moet er voor gaan. Zo hoort het ook. Maar het is complex en er staat veel op het spel.

Rudolf van Ee “We moeten echt anders gaan denken. Welke rol moet je pakken, waarop moet je regie voeren en waar moet je het overlaten aan de private sector? Die vragen moeten een plek krijgen in zo’n Omgevingsvisie.”

Els Möhle “Maar hoe concreter de visie, hoe minder gemeenten meedoen. Die visie moet op een bepaald abstractieniveau blijven...”

Rudolf van Ee “...maar die visie moet ook adresseren, anders heeft het geen enkele zin. Stel: we weten dat door het mooiste weidegebied van de regio een weg moet komen omdat het essentieel voor de bereikbaarheid is en onze werkgelegenheid. Die weg moet door één gemeente komen, en al het geld moet in die ene tunnel worden gestoken. Gaat dat geld er komen? Gaan die andere gemeenten daarvoor betalen?”

Els Möhle “Nee. Iedereen moet het met een visie eens zijn en dat gaat op dit punt niet gebeuren. We moeten voorkomen dat het ambitieniveau te hoog is, we moeten streven naar de juiste balans tussen visie en concrete afspraken. Dat voorkomt dat het nu, in dit eerste stadium al te prikkelend wordt. Want dan doen er te veel partijen niet meer mee. Leg eerst een basis in de samenwerking en

bouw vandaaruit verder. Eerst de relatie, dan de concrete stappen en plannen.”

Rudolf van Ee “Maar waarom schrijven we de visie dan? Willen we in de regio onze portemonnee trekken om een probleem van één specifieke gemeente samen op te lossen? Zo’n Omgevingsvisie moet wel gaan over projecten zoals de A4 en hoe we de financiën gaan verdelen. Als je dat niet doet, en het ambitieniveau niet hoog genoeg is, dan hebben we er niks aan. Dat zeg ik dan heel stellig!”

Fred Goedbloed “Kijk, zo’n visie is altijd groter dan het team dat het schrijft. Dat maakt die verantwoordelijkheidsvraag zo ontzettend lastig te beantwoorden. Er zijn zoveel partijen bij betrokken. Die diversiteit is ook een kracht van deze regio. Er zijn projecten niet doorgeslagen omdat gemeenten hebben dwarsgelegd. Dat de RijnlandRoute het landschap spaart, komt omdat Voorschoten zo enorm heeft gehamerd op ondertunneling. Daarom vind ik alleen al de afspraak om samen tot zo’n visie te komen geweldig. Misschien is het proces om tot zo’n Ontwikkelingsvisie te komen, belangrijker dan het product. Dat proces bouwt het onderlinge vertrouwen op. Een voorbeeld: toen we begonnen, hadden we geen kaart van de regio, we hadden geen ondergronden, we hadden geen idee wat er speelde. Nu is die kaart er wel en kunnen we ook nieuwe onderwerpen adresseren, zoals een duurzaam 2050.”

III Droom *het landschap na een ideale Omgevingsvisie*

Fred Goedbloed “Een goede Omgevingsvisie garandeert diversiteit en kleinschaligheid in de regio. Het gaat uiteindelijk om de kwaliteit van de leefomgeving - die is dan op orde. Het is hier prettig toeven: op straat, in de stad. In 2040 ziet de openbare ruimte er overigens totaal anders uit. De straten moeten anders, zeker als we de buien krijgen die ze zeggen dat we krijgen.”

INTRODUCTIE OMGEVINGSVISIE 2040

Rudolf van Ee “Als we onze elementaire routes met elkaar hebben verknoot en je prettig buiten bent waar je mensen ontmoet: dat kan als we de ideale Omgevingsvisie hebben geschreven. De twintigste eeuw is de eeuw van de auto, de 21ste eeuw is de bevrijding van de auto. De stad is een plek waar mensen willen wonen en werken. Ik denk dat we geen overlast meer hebben van vervoer - daar kunnen we in de ideale Omgevingsvisie voor kiezen.”

Els Möhle “Dat plan gaat trouwens niet alleen over stedenbouw, ook over bijvoorbeeld veiligheid. Je hebt wel nog wat te doen als je die stad voor 60-jarigen wil inrichten. Die openbare ruimte zal op mensen gericht moeten zijn.”

Fred Goedbloed “Je zal veel meer hoogbouw krijgen om het omliggende landschap te sparen. Met meer mensen binnen de stads- en dorpsgrenzen zijn er ook meer gebruikers van voorzieningen en winkels. Die kun je dan beter in stand houden. Het is jammer dat het zo moeilijk is om bewoners bij zo’n langetermijnvisie te betrekken. Het gaat immers om de plek waar ze zich thuis voelen en waar hun leven zich afspeelt. Dan komt zo een toekomstbeeld voor de bewoners toch als een verrassing.

Rudolf van Ee “Mijn ideaal is de stad als het verlengde van thuis. Ik maak me zorgen om mensen die zich terugtrekken in hun capsule en daar niet meer uit komen. Dat is voor de ontwikkeling van de stad en regio slecht. De beste regio is de regio waar verschillende mensen elkaar ontmoeten en vanuit die ontmoetingen samen bijdragen aan de kwaliteit van hun leefomgeving. Daarvoor moeten ze naar buiten.”

Els Möhle “Dan moet dat voorzieningenniveau wel op peil blijven. Nu praat je nog met de buschauffeur en taxichauffeur en degene naast je. Straks niet meer. Als je geen noodzaak meer hebt om naar buiten te gaan, doe je dat niet. Dan blijf je binnen waar je boodschappen worden gebracht en de dienstverlening via internet wordt geregeld. Wie binnenblijft, in zijn eigen capsule, ontmoet geen mensen meer. We hebben het mensen gevraagd

op straat: zij maken zich zorgen over de eenzaamheid in de toekomst. Rijst de vraag aan welke type voorzieningen hebben mensen behoefte? Die technische ontwikkelingen houd je niet meer tegen, dus moeten mensen om andere redenen naar buiten: omdat het er aantrekkelijk is.”

Rudolf van Ee “Als buurten in staat zijn zelf de kwaliteit van hun eigen leefomgeving te organiseren, dan zijn dat de sterke buurten van de toekomst. Mijn mond is opengevallen bij een project in Wenen: vergelijkbaar met de Bijlmermeer, maar dan koopwoningen. Daar was een Vereniging van Eigenaren en waren buurten verantwoordelijk voor de openbare ruimte. Een prachtige buurt en hetzelfde beton als in Amsterdam. Prachtig. Dat staat haaks op wijken waar mensen een schutting neerzetten omdat ze last hebben van hun buurman waar hun vrouw overspannen van is geworden ... Dat moeten we voorkomen.”

Fred Goedbloed “Maar voor wie regelen we het dan? Voor die buurman? Voor de hooggeleide, slimme ondernemende stadsgenoot? Bestuur heeft een democratische legitimiteit nodig. Die mag niet verdwijnen. Tegelijkertijd weten we al lang dat er iets moet gebeuren: door de trek naar de stad komen hier 30.000 nieuwe mensen wonen, we worden ouder, het klimaat verandert, de fossiele brandstoffen raken op. We hebben lang uitgesteld om te doen wat we moeten doen. We kunnen niet lang meer wachten. Daar zijn we hard mee bezig.”

Els Möhle is Hoofd Ruimtelijke Ontwikkeling in de gemeente Zoeterwoude.

Rudolf van Ee is stedenbouwkundige in Katwijk.

Fred Goedbloed is beleidsmedewerker van de Leidse afdeling ruimte.

OOGST INWONERS

Oogst van inwoners... de werkwijze

Om de kennis en de ideeën van inwoners voor de toekomst van de regio boven tafel te krijgen, organiseerden we vier sessies waarin we telkens met een groep van circa tien mensen in gesprek gingen. Niemand kan in de toekomst kijken; om toch op een zinvolle manier te anticiperen op de toekomst, bouwden we het gesprek op aan de hand van zes maatschappelijke trends waarvan we verwachten dat zij van grote invloed gaan zijn. We vroegen deelnemers na te denken over de betekenis van deze trends. Voor hen persoonlijk, en voor ons als gemeenschap.

Startpunt waren de zes maatschappelijke trends: vitaliteit, diversiteit, natuurlijk kapitaal, verzorgen, verbinding en doe-het-zelven. Prikkelend verwoord, om gedachten los te wekken.

Ook voorhanden: een eerste voorzet met steekwoorden en sfeerbeelden naar wat dat op het persoonlijke, het maatschappelijke en politieke vlak zou kunnen betekenen.

In duo's maakten we een vertaling van de trends: wat betekent dit voor mij? Wat vind ik hiervan? Op post-its schreven de duo's hun ideeën bij de onderwerpen.

Daarna: gezamenlijk zoeken naar overeenkomsten en verschillen. Waarbij ieder met stickers aangaf welke ideeën uit de totale verzameling voor hem of haar persoonlijk het belangrijkste zijn. Zo ontstond een eerste schifting van de inbreng.

Ten slotte stelden we iedereen nog een aantal gerichte vragen. Met de gedachten van de voorgaande denkoefening in hun hoofd, beantwoordden de deelnemers vier vragen: wat wil ik behouden, waar moeten we mee stoppen, wat moet er anders, wat moeten we ontwikkelen?

Ter afronding beschreven de deelnemers een persoonlijk toekomstbeeld.

Oogst van inwoners... een leeswijzer

In het volgende hoofdstuk vindt u de opbrengst van de sessies. U kunt de oogst aan ideeën lezen over de maatschappelijke trends die wij met hen bespraken. Ook leest u hun ideeën geordend tot basale beleidsthema's. Daarna volgen de antwoorden op vragen die wij hen persoonlijk stelden.

Een selectie van deze ideeën lichten we eruit met een portret en het verhaal van zes deelnemers op voor hen belangrijke locaties in onze regio.

Ideeën bij de trend

VITALITEIT

● Een idee met potentie

♥ Een idee waar je van houdt

PERSOONLIJK

Wat betekent deze trend op persoonlijk vlak?

IN BEWEGING BLIJVEN

LOOP EN
RENROUTES

LANGZAMER
LEVEN

VITALITEIT ALLER
BELANGRIJKSTE

SLIMMERE NIEUWE
OUDERE DIE VOLOP IN
HET LEVEN STAAT

MAATSCHAPPELIJK

En wat op maatschappelijk vlak?

LEVENDIGE WIJK,
WOON- WERK- EN LEEF-
OMGEVING, VERSTERKT
LEEFBAARHEID

OUDEREN BLIJVEN
LANGER THUIS
WONEN

WE ZIJN
ONSTERFELIJK

OUDEREN
ZIJN
KAPITAAL

MARKT LEIDEN
(VITALE STAD)

POLITIEK

En politiek?

BELANG OM AAN TE
KUNNEN PASSES AAN
VERANDERINGEN

NEVENFUNCTIES VAN
BOEREN ESSENTIEEL IN
LANDSCHAP (FLEXIBILITEIT
IN REGELGEVING)

VERGRIJZING IS
TIJDELIJK (WONINGEN
GENOEG)

HOE IS
DE BEVOLKINGSOPBOUW
OVER 50 JAAR?

MEER AANDACHT
VOOR GEZONDHEID

Ideeën bij de trend

DIVERSITEIT

PERSOONLIJK

DIVERSITEIT IS
NORMALER

ANARCHIE
(VRJHEID)

RJK EN ARM
KLOOF

VOLDOENDE
KEUS

MAATSCHAPPELIJK

GEEN DIVERSITEIT
DOOR VERSTEDELIJING

GROEN ALS OASEN
IN HET STEDELIJKE
LANDSCHAP

DIVERSITEIT IN
HET WONINGBESTAND

HOE WORDEN
DE KOSTEN VAN
EEN MOOI LANDSCHAP
BETAALD?

ER MOET OPEN RUIMTE
BLIJVEN. GROEN DUS
MEER INVLOED BIJ BOU-
WEN EN HERINRICHTEN.

DEZE REGIO IS
HOLLAND OP
ZIJN HOLLANDST

POLITIEK

POLITIEKE DIVERSITEIT
ZORGT VOOR
ONBESTUURBAAR
GEHEEL

KIEZEN + LEF

VISIE OP EU SCHAAL
OPLOSSINGEN OP
STEDELIJKE SCHAAL

STEDEN COMPETITIE

IN 2040
8 GEMEENTES OVER
IN NL

BELOOFDE EENVOUD
(MAAR IN PRAKTIJK
VERSPLINTERING)

OPEN HOUDEN.
BOUWSTOP!

Ideeën bij de trend

NATUURLIJK KAPITAAL

PERSOONLIJK

NIEUWE ENERGIE
VORMEN

DECENTRALE
ENERGIE OPWEKKING.
KLEINE GROEPEN.

RECHT OP
ENERGIEWINNING.
DAKEN BENUTTEN
VOOR ZONNEPANELEN.

BUITEN SPELEN

MAATSCHAPPELIJK

LANDBOUW GROND
NIET MEER NODIG VOOR
VOEDSEL/BLOEMEN... VRJ
OM...

GEEN BOS/WOUD
(IS NIET
OORSPRONKELIJKE
LOKALE NATUUR)

HELAAS
WEIDEVOGELS ZIJN
ER NIET MEER.

NIEUWE DYNAMISCHE
NATUUR WAAR
MOGELIJK

AFVAL
BESTAAT NIET

STADSLANDBOUW

WATER BRON
VAN ENERGIE,
KATWIJK
GEEN EB EN VLOED.

MOET JE GROEN
OPZOEKEN, OF MOET HET
ER GEWOON ZIJN?

POLITIEK

LANGETERMIJNVISIE OM
DUURZAME OPLOSSINGEN
TE REALISEREN

NIET ALLEEN
DE ECONOMISCHE
MAAR OOK
DE IMMATERIELE
WAARDE.

MAAK BUSINESS VAN
MAATSCHAPPELIJKE
UITDAGINGEN (KLIMAAT,
VERGRJZZING ETC.)

100% ENERGIE
NEUTRAAL
STAD ALS
ENERGIEFABRIEK

MEER AANDACHT
VOOR GEZONDHEID

Ideeën bij de trend

VERZORGEN

PERSOONLIJK

EXTENDED FAMILY,
GROOT FAMILIE

ANDERE
WOON-
SAMENSTELLINGEN

NIEUWE WOONVORMEN
ZORG GROEPJES

BUREN LEREN KENNEN
EN HELPEN

MAATSCHAPPELIJK

RUIMTE VOOR BOEREN
NATUURBEHEER

BEHOUD HISTORIE
(OOK VAN LANDSCHAP)

ALS JE IETS NIEUWS
DOET KJK DAN VOORUIT
(MILIEUTECHNISCH)
BV. FIETSPADEN MET
ZELFVERLICHTENDE VERF

KANTOOR-
RUIMTE, LEEGSTAND,
GOEDKOPER HUREN,
START-UPS.

RENOVATIE
IN PLAATS VAN
NIEUWBOUW

WONEN ALS
IN 17E EEUW,
COMPACT.

POLITIEK

CULTURELE
WAARDEN GAAN
WEER LEVEN

Ideeën bij de trend

VERBINDING

PERSOONLIJK

VERBINDEN IN DE ZIN
VERJINTENS ZAL VOOR
JONGEREN STEEDS MOEILIJKER
WORDEN. TIJDSDRUK
SPITSUUR, VAN HET LEVEN

MEER CLUBS,
RECREATIE.

STRAAT ALS HUISKAMER
(ONTMOETING)

VIRTUELE VS
WERKELIJKHEID
(CONTACT)

MAATSCHAPPELIJK

DE WEGEN SLIBBEN DICT,
OV, FIETS,
SINGAPORE (VOORBEELD)

SNELLE FIETS-
VERBINDINGEN +
RUITERPADEN

VERBIND GROENE
DELEN VOOR FIETSERS
EN WANDELAARS

GROENE VERBINDINGEN,
ANDERS
DOOIE OTTERS

WATER OPNIEUW
BELANGRIJK ALS
INFRASTRUCTUUR

RANDSTAD RAIL

POLITIEK

KLEINE GEMEENSCHAP
ONDERLING VERBONDEN

NIET TE VEEL
VERBINDING

SAMENWERKEN
I.P.V.
CONCURRENTIE

ONLINE ORDENEN
KENNIS (EN BESCHIK-
BAAR MAKEN)

HOE WORDEN
DE KOSTEN VAN
EEN MOOI LANDSCHAP
BETAALD?

SCHIPHOL IN
ZEE (SAMEN MET
BRUSSEL)

Ideeën bij de trend

DOE-HET-ZELVEN

PERSOONLIJK

ZELF,
SAMEN ENERGIE
OPWEKKEN

DOE-HET-ZELVEN
GEEN PRETTIG
VOORUITZICHT
(BIJ OUDER WORDEN)

MEER BEHOEFTE OM
SAMEN TE ZIJN IN
TEGENSTELLING TOT
INDIVIDUALISATIE

ACHTER JE
BAAN/WERK AAN
VERHUIZEN

TEGEN
ONTWIKKELING
ZELFVOORZIEKING,
UITSTAPPEN
RAT RACE.

MAATSCHAPPELIJK

HUISJE BOOMPJE
BEESTJE BESTAAT NIET
MEER, DAARDOOR >
BEZIT IS ONDERGESCHIKT

KLEINE SAMENHANGENDE
LEEFGEEMEENSCHAPPEN
(TEGENOVER
INDIVIDUALISERING)

DE ECHE
DEELECONOMIE

PRJORITEIT
ECONOMISCHE STATUS
BIJ JONGEREN

EENZAAMHEID

MEER DOEN
MET MINDER MENSEN

VERDWIJNENDE
BEROEPEN
(DOOR NIEUWE
TECHNIEKEN)

POLITIEK

STIMULERENDE
OVERHEID,
FACILITAIR!

CITY'S RULE
THE WORLD?
I.P.V. LANDEN

NIEUW ECONOMISCH
TIJDPERK, BEZIT IS
GEEN OPTIE MEER,

OOGST INWONERS

Ideën geordend naar beleidsthema

- Een idee met potentie   ♥ Een idee waar je van houdt

ECONOMISCH

- ♥ ● ● ● Ouderen zijn kapitaal
- ♥ ● ● Belang om aan te kunnen passen aan veranderingen
- ♥ ● Nieuw economisch tijdperk. Bezit is geen optie meer
- ♥ Hoe worden de kosten van een mooi landschap betaald?
- ♥ Landbouw grond niet meer nodig voor voedsel/bloemen... vrij om...
- ♥ Verdwijnde beroepen
- ♥ Stadslandbouw
- ● Niet alleen de economische maar ook de immateriële waarde
- Maak business van maatschappelijke uitdagingen (klimaat, vergrijzing etc.)
- Voldoende keus
- Recreatie
- In beweging blijven

SOCIAAL

- ♥ ● ● Buren leren kennen en helpen
- ♥ ● Vitaliteit allerbelangrijkste
- ♥ ● Nieuwe energievormen
- ♥ ● Meer clubs. Recreatie
- ● Diversiteit is normaler
- ♥ Achter je baan/werk aan verhuizen
- ● Extended family, groot-familie
- ● Kleine samenhangende leefgemeenschappen (tegenover individualisering)
- ● Virtuele vs werkelijkheid (contact)
- Rijk en arm kloof
- Minder bezit, meer delen
- Andere woonsamenstellingen

DUURZAAMHEID

- ♥ ● ● Afval bestaat niet
- ● ● Moet je groen opzoeken, of moet het er gewoon zijn?
- ● Zelf, samen energie opwekken
- ● Duurzame energiebronnen
- ● Recht op energiewinning. Daken benutten voor zonnepanelen
- ● Langetermijnvisie om duurzame oplossingen te realiseren
- ● Water bron van energie, Katwijk geen eb en vloed
- ● Renovatie in plaats van nieuwbouw
- ● Als je iets nieuws doet kijk dan vooruit (milieutechnisch) bijvoorbeeld fietspaden met zelfverlichtende verf
- ● Nieuwe dynamische natuur waar mogelijk

Ideeën geordend naar beleidsthema

INFRASTRUCTUUR

- ♥ ● Randstad rail
- ♥ ● Snelle fietsverbindingen + ruiterspaden + ... Paden
- ● ● De wegen slibben dicht, ov, fiets. Singapore (als voorbeeld)
- ● ● Water opnieuw belangrijk als infrastructuur
- ● ● Snelle fietsverbindingen, snelle vaarverbindingen
- ● Waterwegen/oude/vergeten netwerken voor alles gebruiken
- ● De oude Rijn is de NW snelweg met de fluisterboot
- ● Goed (h)ov
- ● Optimale bereikbaarheid, voor voorzieningen, van landschap. I want it all and I want it now
- ● Kleine gemeenschap onderling verbonden

STAD

- ● ● Groen als oases in het stedelijke landschap
- ♥ ● Markt Leiden (vitale stad)
- ● Straat als huiskamer
- ● Wonen als in 17^e eeuw, compact
- ● 100% energieneutraal – stad als energiefabriek
- ● Visie op EU-schaal, oplossingen op stedelijke schaal
- ● Stedencompetitie
- ● Ook voor natuur bij verstedelijking
- ● Buitenspelen
- ● Levendige wijk woon- werk- en leeg omgeving versterkt leefbaarheid
- ● Geweldige stadsparken

LAND

- ♥ ● ● Ruimte voor boeren natuurbeheer
- ♥ ● Behoud historie (ook van landschap)
- ♥ ● Groene verbindingen, anders dooie otters
- ● Er moet open ruimte blijven
- ● Veenweide geheel veel kaasboeren en koeien
- ● Open houden. Bouwstop!
- ● Verbind groene delen voor fietsers en wandelaars
- ● Deze regio is Holland op zijn Hollandst
- ● Nevenfuncties van boeren essentieel in landschap

OOGST INWONERS

“Ik fiets langs een tunnel waar voor zevenhonderd miljoen de HSL is ingelegd. Dat hadden we ervoor over om dat rivierenlandschap te behouden. Trek die gedachte door en maak van de rivier weer de voorkant van dat landschap. Gebruik oude gebouwen langs het water voor nieuwe ontwikkelingen, niet voor een parkeerplaats of de achteringang van een winkelcentrum. Dat geeft een heel unheimisch gevoel. De Oude Rijn heeft altijd verbonden. Mensen werkten langs de fabriek, staken over om te wonen. Langs en op het water legden gemeenschappen duurzame contact met elkaar. Nu snijdt die rivier dat landschap in tweeën, is het een barrière. Gemeenten trekken langs het water hun eigen plan. Dat is zonde: versterk elkaars ontwikkeling en steek weer eens over.”

*“Maak van die rivier
de voorkant
van het landschap”*

Pieter Grijpink woont in Leiderdorp, is bedrijfsarts, fanatiek fietser en lid van de werkgroep Kijk op de Rijndijk.

OOGST INWONERS

De aanbeveling van

PIETER GRIJPK

OOGST INWONERS

De aanbeveling van

FRUM VAN EGMOND

*“In de kern
moet het gaan
om positief
anarchisme”*

“We leven in een heel lastige tijd om keuzes voor de lange termijn te maken. Er staat zoveel te gebeuren met zulke ingrijpende veranderingen tot gevolg. Denk bijvoorbeeld aan artificiële superintelligentie: wat betekent dat voor ons werk, wonen, onze gezondheid, kortom: voor ons leven in de ruimte? Ik pleit daarom voor positief anarchisme: autonomie en verantwoordelijkheid in kleine, lokale groepen. Alleen als je je optimaal kan ontplooiën, kan je een bijdrage leveren aan je omgeving. De duinen en de zee zijn daarvoor een heel mooie metafoor: het is een duidelijke structuur waarbinnen voortdurend beweging is. Een structuur die vrijheid garandeert. Een Omgevingsvisie moet de beslissingen over de inrichting van het landschap lokaal beleggen. Juist omdat het zo'n lastige tijd is om nu een beslissing te nemen.”

Frum van Egmond woont in Noordwijk, is oprichter van De Noordwijkse School en begeleidt vanuit haar stichting onderwijsinnovaties op basisscholen en middelbare scholen.

OOGST INWONERS

OOGST INWONERS

De aanbeveling van

RENE VAN DE SMEEDE

---

*“Elke kern moet
zijn identiteit behouden”*

“Als in de Omgevingsvisie staat dat we straks alles op dezelfde manier moeten doen, vrees ik dat de Randstad al snel op Los Angeles gaat lijken: lange verbindingswegen tussen woonwijken en industrie. Het adagium *the bigger the better* hebben we losgelaten, dat moeten we niet omarmen met deze visie. Ik denk dat we juist uit moeten gaan van wat kernen onderscheidt.

In Voorschoten is dat onze historie, aan het pad door de duinenrij waar de Romeinen langs de grens van hun rijk reisden; onze hechte, sociale structuur en de uitstekende bereikbaarheid. Dat zijn kernpunten die bij elk nieuw beleid leidend zouden moeten zijn, opgesteld door mensen uit de gemeenschap zelf. Gedragen door enthousiasme. Ik denk dat we lokaal moeten doen wat kan en alleen regionaal moeten doen wat moet. Dat zou het leidend principe van de visie moeten zijn.”

Rene van de Smede woont in Voorschoten, is oudbestuurlid van Swiss Life, bestuurlid van het Museum Voorschoten en actief betrokken bij de ontwikkelingen in het centrum van het dorp.

OOGST INWONERS

Persoonlijke visies

MIJN TOEKOMSTBEELD

Het roer moet om! Minder economie en meer aandacht voor de mens en zijn omgeving. Groen en gezondheid bepalen het levensgeluk. Meer respect en verdraagzaamheid.

RENE VAN DE SMEEDE

De samenleving wordt dermate cultureel divers dat wanneer wij dat niet gaan beheersen er chaos en anarchie ontstaat. Werk zal in hoge mate gaan veranderen en de burger wordt gedwongen in hoge mate snel nieuwe dingen te leren anders vervalt hij in armoede.

RONALD KUIVENHOVEN

1. Water speelt een belangrijke rol. Waterberging, transport middel, bron van energie.
2. Meer delen minder bezit. Meer clubs die recreatie voorzieningen beheren en onderhouden. Nieuwe gemeenschappen ontwikkelen.
3. Meer flexwerkers en online retail Behoefte aan plekken om samen te werken. Markthallen.

RICHARD JUFFERMANS

Een overheid die niet alleen probleemoplossend werkt maar juist door een krachtige visie talenten, inwoners, publieke en private partijen verbindt. Overheidsvisie: volledig duurzame stad en zorg voor iedereen.

Duurzaamheid als nieuwe “man op de maan” in de zin van verbindende visie voor wetenschappers en ondernemers door de overheid.

AUDRIE VAN VEEN

Het groene hart blijft open. Goed openbaar vervoer. Er is geen afval meer, alles wordt hergebruikt. De diverse gemeentes in de regio werken goed samen, met name planologisch.

EVA VAN DEINSE

Regio als deel van de stad. Met mooie parken, fietspaden, goed openbaar vervoer. Dus geen scheiding van stad en platteland. Dus goed plannen op basis van demografische ontwikkelingen en kennis over betere milieutechnische oplossingen.

SASKIA JANZEN

Diversiteit in wijken wat betreft maatschappelijke status, leeftijd, etc. inclusief scholen, groen, cultuur. Groen rond de stad uitgebreid/behouden.

HANNAH GROOS

Weidse blik. Zee. Polders. Kaag. 'natuur' (groene dingen) afgewisseld met steen.

XANDER BERGERS

Het komt wel goed.

SJAAK VAN DE GEIJN

Kleine gemeente die zelfstandig blijven. Geen bouw in de polder.

MARLOES DE JONG

Ingrijpende ingrepen voor lange termijn niet doen.

FRUM VAN EGMOND

Rustig, groen dichtbij, divers, oorspronkelijk, kleinschalig waar mogelijk.

WIL TAMIS

Persoonlijke visies

DIT IS GOED EN HOUDEN WE ZO...

Verscheidenheid van stad en dorp. Eigenheid.

RICK VAN WELL

Kagerplassen, duingebied, groene hart, recreatie de longen van stedelijk gebied.

JAN VAN DIJK

Culturele, wetenschappelijke, natuurlijke erfenis van voorgaande generaties/inleven. Immateriële waarden zijn ook waardevol.

HENNIE VOLKER-DIEBEN

Solidariteit. Sterk positie cultuur en recreatie. Economische focus op kennis & zorg.

RICHARD POST

Europa als schaal om klimaatverandering en vergrijzing aan te pakken. Steden als plaatsen om oplossingen te realiseren.

AUDRIE VAN VEEN

Onze democratie, participatie (zoals dit). Alles van waarde is kwetsbaar, dit vooral behouden kunst, cultuur, architectuur. Hoogwaardige kennisontwikkeling. Het groen dat er is. Deze nog beter verbinden.

LEEN BORST

De Leidse markt. Het strand in Katwijk. De Neipoort. Boerenkaas.

EVA VAN DEINSE

De derde van oktober.

SJAAK VAN DE GEIJN

Holland op zijn Hollands, het traditionele veenweidelandschap met koeien gras en kaas.

CORNEEL VAN RIJN

Steden en grotere dorpen naast elkaar. Fietspaden.

PETER VERKERK

Het groene hart en de ondernemers die het gebied onderhouden. Recreatie in polder. Boerderijen. Streekproducten.

MARLOES DE JONG

De laatste grote intacte rest van het strandwallen landschap (tussen Den Haag en Leiden) echter continue onderdrukt.

WIM TER KEURS

1. Groei van het Bio Science Park
2. Internationaal gebruik Bio Training Facility
3. Behoud binnenstad
4. Goed OV Bus/Tram.

JAN CANNOO

Open landschap in polders zoveel mogelijk bewaren en daarbij de "verzorgers" van dit landschap wel de kans geven om een net inkomen te verwerven.

JANNEKE VAN KLINK

Persoonlijke visies

...DAT MOET ANDERS

Groen is niet iets wat zou moeten worden ingepland, het moet er zijn als onderdeel van de omgeving.

TANJA KOECKHOVEN

De manier waarop we voedsel produceren. Energie opwekken.

PETER VERKERK

Inefficiënt zwaar wegtransport.

RICHARD JUFFERMANS

Vast percentage van de investering in infrastructuur wordt besteed om hier meer energie uit te winnen. (overheid) Er moet vanuit de leefwereld van ouderen worden gedacht. (niet voor hen)

PETER VERKERK

Regeldruk verminderen, wegzakken minder gezegenden in isolement/armoede. Tweedeling superrijken en de rest.

Geef tijd ruimte in het denken, plannen en ontwerpen. “Zachte” waarden op hun maatschappelijke/economische waarden beoordelen en in meedelen en meewegen.

PETER DORDREGTER

Druk op de open ruimte moet minder. Versnippering van land(bouw)schappen en natuur. Biodiversiteit met lokale identiteit moet beter beschermt en (her)ontwikkeld.

CKEES VAN OIJEN

1. Singularity/kunstmatige intelligentie
2. Flexibel bouwen/ruimte invullen om mee te kunnen bewegen met verrandering.
3. Zelfregulatie/positieve anarchie.

FRUM VAN EGMOND

Betere samenwerking in de regio.

1. Gelijke regelgeving
2. 1 gemeente kan plannen niet blokkeren (tram).

JAN CANNOO

Meer hergebruik ipv nieuw gekocht. Kinderen spelen meer buiten. Kinderen gaan op de fiets naar school.

EVA VAN DEINSE

10 Koninkrijken. Logistiek Leiden. Nieuwbouw > verplicht zonnepanelen.

XANDER BERGERS

Projectontwikkelaars die ruimtelijk invulling bepalen.

HANNAH GROOS

Het geloof in groei als oplossing voor veel/alle problemen.

HENNIE VOLKER-DIEBEN

Persoonlijke visies

DIT GAAN WE ONTDEKKEN...

Samenlevingsverbanden tussen jong en oud, studenten en wijkbewoners.

RICK VAN WELL

- Quality of life (sneller, slimmer, makkelijker) versus gezondheid/duurzaam.
- Ecosystemen
- Water als energie, transport en leefbron => wordt voor de nieuwe "high street"
- Groene plekken worden geïsoleerd cq beschermd.
- Ouderen- = de toekomst.
- Groen/duurzaamheid.

HILDEGARD ASSIES

Civil society. De zoektocht als levenshouding. Energie neutraliteit. Levensverlengende gezondheidstechnieken. Zelfsturende processen: bv auto-verkeer. Meer ruimte voor pret.

PETER DORDREGTER

High-tech ontwikkelde eetbare substanties. Volkomen virtuele genotsensaties?

De oorsprong van verworvenheden. Dat bezit wellicht geen betekenis meer heeft.

Dat wat je doet meer betekent dan wat je bezit. Dat het post-fossiele tijdperk zover is.

Omgaan met eenzaamheid.

LEEN BORST

Kennis uit eigen regio inzetten voor eigen regio (via starters en aansluitingen bij bestaande economie). Zelforganisatie en de mogelijkheden daarvan. Natuurlijk water als zwemwater.

LEX VAN DELDEN

Mogelijkheden om lokaal/regionaal de kringlopen te sluiten. Echt kennis maken met andere culturen.

CKEES VAN OIJEN

Schoonheid stad. Sociale cohesie. Schone energie.

XANDER BERGERS

Krimp.

SJAAK VAN DE GEIJN

Schone bedrijvigheid terug in de stad brengen. Wonen en werken combineren + spin off van al die bedrijvigheid.

PIETER GRIJPINK

1. Benutten natuurlijk kapitaal.
  2. Groene netwerken.
  3. Dynamische natuur dichtbij
- WIL TAMIS**

Flexibel ontwerp en invulling van de structuurvisie en gebiedsvisie. Ruimte voor ondernemers, burgers en buitenlui om binnen bepaalde parameters zaken te ontwikkelen.

Adaptief, niet een dichtgetimmerd toekomstbeeld/ ontwerpvisie.

CORNEEL VAN RIJN

Nieuw voedsel. Delen van bezit.

RICHARD JUFFERMANS

Persoonlijke visies

...DIT MOET VERDWIJNEN

Versplinterde besluitvorming (te veel micro-belangen)
Egoïsme.

RENE VAN DE SMEEDE

De verfijnde regelgeving die initiatief en vrijheid beperkt.

RONALD KUIVENHOVEN

Het geloof in groei als oplossing voor veel/alle problemen.
De teugels van het geld die alles sturen. Marktwerking is niet de oplossing voor alles. Uitsluiting van groepen (laag opgeleiden, etc.).

HENNIE VOLKER-DIEBEN

Lege, verpauperde bedrijfs-terreinen. Bus. In plaats daarvan andere vormen van openbaar vervoer.

RICHARD POST

Inefficiënt zwaar wegtransport.

RICHARD JUFFERMANS

Auto's uit de binnenstad.
Grote verpleeg- en verzorg-huizen. The usuals: armoede, honger, etc.

LEX VAN DELDEN

Dat er nu nieuwbouwprojecten zijn die geen gebruik maken van "toekomstige" energiebronnen zoals thermische verwarming.

SASKIA JANZEN

Versnippering.

SJAAK VAN DE GEIJN

Kinderboerderijen van de gemeente. Alle evenementen.
Mais in het landschap, Bos/Woud in het groene hart.
Niet agrarisch benutte natuur.
Rigide overheidsbeleid en de invulling daarvan.

CORNEEL VAN RIJN

Korte termijn visie (afhankelijk van politieke termijnen).
Energieverspilling, fossiele brandstoffen. Onverschilligheid.

AUDRIE VAN VEEN

Ongeremde groei* van de bebouwde ruimte ten koste van de ruimte *($>2\%$ per jaar; elke 35 jaar verdubbeld).
Schaamteloze woningbouwplannen: Nieuw Valkenburg bruto woningdichtheid 24 per hectare.

WIM TER KEURS

Fragmentatie gemeentelijk bestuur: bijvoorbeeld tegenstrijdige ontwikkelingen rond oude rijn Zoeterwoude/Leiden-dorp geen gezicht!

PIETER GRIJPINK

Grootschalige, intensieve landbouw.

WIL TAMIS

Vele regels voor ondernemers of het ontbreken van de hulp hoe het wel kan. Ondernemers zorgen namelijk voor leefbaarheid werkgelegenheid enzovoort.

JANNEKE VAN KLINK

OOGST INWONERS

De aanbeveling van

HENNIE VOLKER-DIEBEN

---

*“Iedereen kan altijd
een eerste stap zetten”*

“Oud Poelgeest was uitgewoond. Er waren ruiten stuk, de duiven vlogen door het gebouw. Het was jarenlang een feestruimte voor studentenverenigingen geweest.

De Stichting Oud Poelgeest heeft het vervolgens met een hoop enthousiasme en liefde weten op te knappen. Het belangrijkste is om te vertellen over deze bijzondere historische plek, een groene oase middenin zo'n verstedelijkt gebied.

De les van Oud Poelgeest vind ik dat je niemand moet uitsluiten en diversiteit juist een kracht is om iets te bereiken. Een orkest vol piccolo's is ook niet om aan te horen. Diversiteit en liefde voor cultuur-historische erfenis staat soms haaks op geldelijk gewin, maar is te waardevol niet heel zorgvuldig mee om te gaan.”

Hennie Volker-Dieben woont in Leiden, is voormalig arts, en zet zich als voorzitter van Stichting Erfgoed Oud Poelgeest in voor het beheer van Landgoed Oud Poelgeest in Oegstgeest.

OOGST INWONERS

De aanbeveling van

JAN CANNOO

“Mensen wilden vijftientig jaar geleden naar een vinexwijk. De Amsterdamse binnenstad is toen in Almere en Lelystad gaan wonen. En nu willen we weer terug. Daar hebben we toen geen rekening mee gehouden. Het is ook zo moeilijk om nu in een visie vast te leggen wat straks over twintig, dertig jaar wordt gebouwd of aangelegd. Tegelijkertijd bewijst het Bio Science Park (BSP) dat het kan. Als je vasthoudt aan een visie. Leiden heeft altijd vastgehouden aan het soort bedrijven dat zich op het BSP mochten vestigen. Dat betekent dat er heel lang stukken grond braak hebben gelegen. De afgelopen tien jaar is daar een versnelling in gekomen. Een goede Omgevingsvisie biedt houvast aan iets waarvan we nog niet weten of het er echt komt.”

“Een goede visie biedt houvast aan iets waarvan we nog niet weten of het er echt komt”

Jan Cannoo woont in Leiden, is Facility Manager van het recent opgerichte Biotech Training Facility en lid van de Ondernemersvereniging Bio Science Park.

BOGST INWONERS

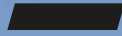

OOGST INWONERS

De aanbeveling van

JANNEKE VAN KLINK

OOGST INWONERS

*“Dat landschap moet
onderhouden worden”*

“Mensen uit de stad genieten met volle teugen van een uniek landschap. En terecht. Ze beseffen vaak niet hoe hard daaraan gewerkt wordt. Boeren en tuinders steken daar zestig, tachtig uur per week in en vaak voor een loon onder het minimum. Die schoonheid is niet vanzelf gekomen en dat vergeten mensen nog wel eens. Biedt aan die tuinders en boeren ook de ruimte hun hun boterham in dat landschap te kunnen verdienen. Ik denk dat we daar in de Omgevingsvisie ruimte voor moeten inruimen. Dat onderhoud moet je niet door een gemeente of een provincie laten doen - je moet boeren de mogelijkheid bieden om daarmee aan de slag te blijven.”

Janneke van Klink woont in Leimuiden, is enthousiast paardrijdster en werkt op de manege de Ripse Ruiters in Rijpwetering (Kaag en Braassem).

OOGST PROFESSIONALS

Oogst van professionals... de werkwijze

We vroegen lokale 'ruimtemakers' om hulp om de vertaling te maken van de kennis en ideeën van inwoners (uit de voorgaande sessies) naar de wereld van professionele planners en beleidsmakers. Een diverse groep van zo'n veertig mensen nam de uitnodiging aan, van stedenbouwer tot architect, van energie-expert tot projectontwikkelaar.

Om te voorkomen dat het direct over concrete oplossingen voor de korte termijn zou gaan, namen we de deelnemers mee in de leefwereld van de inwoners aan de hand van de oogst van onze eerdere sessies. De conclusies daaruit waren echter nog niet helder genoeg, en de hoeveelheid informatie overweldigend.

Maar vooral bleek dat deze groep ervaren plannenmakers zich meer zorgen maakte over het toekomstige samenwerkingsproces, dan om de vakinhoud. Waar we aan moeten werken in deze regio is grotendeels wel bekend, vond men. Veel belangrijker vonden zij het om te bespreken wat er nodig is voor een succesvolle samenwerking in onze regio. En daar geven we hen, achteraf gezien, groot gelijk in.

Het open gesprek dat volgde mondde uit in een, verre van volledige, bestellijst. Voor de visie zelf én voor het ontwikkelproces in de komende jaren.

Oogst van professionals... de leeswijzer

In het volgende hoofdstuk vindt u de opbrengst van de sessie. U kunt de ideeën lezen geordend naar suggesties voor de vakinhoud van de visie, en suggesties voor het bijbehorende proces om tot uitvoering te komen. Ook in dit hoofdstuk worden enkele ideeën uitgelicht in de vorm van interviews met vier deelnemers.

HIE NIMTEL - HET WAT?

- De kerken v. ^{Wijk} ~~aan~~ ^{aan} de kerk.
- ^{Wijk} ~~aan~~ ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk.
- ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk.
- De "marktplek van aanblijven" ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk.
- Voor meer je ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk.
- "Kleine kerken", "Dorpen van ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk.
- "Zending v. ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk.
- ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk, ^{aan} de kerk.

3000 mensen
1000 mensen
1000 mensen

Wat ruimtemakers wensen

WAT DE VISIE INHOUDELIJK ZOU MOETEN BEVATTEN

OOGST PROFESSIONALS

- Maak (en doe het nu ook echt) een Groene Schatkaart: polders, corridor Duivenvoorde, Leidse Hout). Doe dat samen, om te voorkomen dat de grensgebieden buiten de aandacht vallen (en daarmee verrommelen).
- Wat bindt ons? De Rijn. Zet die centraal.
- Maak werk van de route van en naar de kust (via de Rijn en op de fiets) en van en naar het plassengebied (ook om agritoerisme te bevorderen, wat het landschap intact kan houden)
- We bouwen voor 50.000 mensen huizen in deze regio tot 2040; wees daarbij duidelijk in welke woonmilieus dat zal zijn. Bepaal de woningbouw-opgave met zijn allen (en vergeet daarbij niet de geldstromen zichtbaar te maken). Overweeg om in te zetten op transformatie, niet op nieuwbouw.
- Met al die vrije tijd in de toekomst is inzetten op toerisme ontzettend belangrijk.
- Bestem bestaand vastgoed in het landelijk gebied flexibel(er), juist om de kwaliteit van het landschap te behouden. Zonder rendabele ontwikkelingen is het erfgoed niet in stand te houden.
- Maak het verstedelijkt gebied zichtbaar zonder de gemeentegrenzen. Betrek daarbij de routes die mensen nu al volgen (en gebieden die ze benutten of vermijden).
- Maak van de 'Marktplaats van heerlijkheden' in de regio de propositie.

Wat ruimtemakers wensen

HOE WE HET PROCES EN DE ONDERLINGE RELATIES ZIEN

- Stel de horizon van ruimtelijke plannen op 10 jaar, en laat die grens meebewegen. Verder dan dat kunnen we niet kijken. Het meebewegen dwingt een continue dialoog af waarbij de dilemma's steeds opnieuw bekeken en gewogen kunnen worden op basis van de werkelijkheid.
- Maak van deze 'kleine randstad' de Proeftuin voor ruimtelijke planning.
- De energietransitie en CO₂-reductie lukt alleen regionaal (aardwarmte, zout/zoet-energie en warmerotonde). Benut dat.
- De overheid is voorzichtig en risicomijdend. De markt die het 'op zou moeten lossen', neemt ook geen risico. **Niemand stapt groots in op de toekomst.** Nodig is het daarom om de ontwerp-opgaven op micro-niveau als uitgangspunt te nemen, waar mensen (en gemeenten en ontwikkelaars als ze willen) kunnen instappen, en waar door die kleinere schaal meer ruimte is voor (10%?) bewonersontwikkelaars en 'not so usual suspects'.
Werk aan een witte-vlekken- of kansencarta met een transparant gunningsproces. Werk als gemeenten daarvan uit: de krachten die belemmeren en stimuleren. Denk dan aan
  - grondposities
  - geldstromen
  - ontsluiting en ander verkeer
  - afspraken die er al liggen
  - met wie, en zonder wie
  - of plannen die juist niet zijn gemaakt
- Maak gebruik van de grotere ruimtelijke besluiten die al genomen zijn (Rijnlandroute, bijvoorbeeld) om betere ruimtelijke spelregels tussen gemeenten af te spreken. Als je toch al met elkaar aan tafel zit met een grote gemeenschappelijke opgave, **benut die urgentie** dan om de samenwerking in nog bredere zin te verbeteren.
- De energietransitie heeft ruimtelijke consequenties. Dat zijn ontwikkelingen die niemand wil maar wel moeten, op langere termijn. Die dingen moeten we inventariseren en de pijn moeten we verdelen. Sluit aan bij het programma van TNO dat die 'inconvenient truth' inventariseert.
- Overweeg om samenwerking af te dwingen op een bepaalde straal (500 meter?) vanaf de gemeentegrenzen.

De aanbeveling van Maya van der Steenhoven

WE MOETEN NIET BOREN NAAR GAS, MAAR JAGEN OP WARMTE

“Een CO₂-neutrale gemeente halen we niet alleen door zonnepanelen op ons dak te schroeven”, waarschuwt Maya van der Steenhoven, programmadirecteur bij Warmte Koude Zuid-Holland.

“Zonnepanelen zijn belangrijk want ze leiden tot awareness bij consumenten, waardoor ze bijvoorbeeld meer aan besparing gaan doen. Voor een duurzame toekomst zijn grotere maatregelen nodig: niet of/of, maar en/en.” Maatregelen die steden overstijgen en de regio aangaan. Gemeenten, stelt Van der Steenhoven, hebben ronkende doelstellingen maar ze hebben geen idee wat die doelstelling in de praktijk inhoudt. Wat ze nodig hebben om het doel wel te bereiken, moeten ze in kaart brengen. Hoeveel zonne- en windenergie, hoeveel besparing zijn er nodig? “Dan worden namelijk een aantal zaken glashelder.”

Ten eerste zien gemeenten hoeveel duurzame energieopwekking nodig is voor die CO₂-neutrale ambities. Van der Steenhoven: “De transitie naar duurzame energie heeft impact op de ruimtelijke ordening: we moeten anders gaan leven. We zullen minder op gas koken, duurzame energieopwekking is zichtbaar in ons straatbeeld. Transitie kost eerst geld en die investeringen in een andere energiehuishouding moet door iemand gedaan worden. Dat verdienen we terug.” En ja, dat doet pijn. “Spreek die pijn maar eens uit”, stelt Van der Steenhoven. “Nu staan we in het duurzaamheidsdossier stil. Als we hardop durven te zeggen dat we heel moeilijke keuzes moeten maken, is dat misschien wel de eerste stap.”

Ten tweede is het goed om met andere gemeenten te kijken naar de mogelijkheid om gezamenlijk in de regio de energieambities te verwezenlijken. Grote steden kunnen niet binnen eigen stadsgrenzen CO₂-neutraal worden. “Samenwerken met omliggende gemeentes om de benodigde ruimte te verdelen zal dus noodzaak zijn.” Dat zijn geen eenvoudige gesprekken: andere gemeenten zullen niet klaarstaan om windmolens voor Leiden te plaatsen. Maar alleen door samen te werken kunnen de maatschappelijke kosten van de energietransitie beheersbaar blijven.

Ten slotte moeten gemeenten zich realiseren dat we niet de luxe meer hebben om te kiezen tussen verschillende opties. Het is én isolatie, én zonnepanelen, én groen gas, én windenergie. “Het bizarre is dat heel veel mensen doen alsof de ene optie beter is dan de andere.” Van der Steenhoven ziet dat bij elk project voor duurzame energie belangengroeperingen naar voren komen die hun eigen optie verdedigen en alternatieve, duurzame opties met luid geroep verketteren. “Ik baal ervan, maar ik kan me ook voorstellen dat een bestuurder soms kiest voor een veel te lage ambitie op duurzaamheid. Het levert wel wat kritiek op, maar lang niet zoveel gezeur als het daadwerkelijk inzetten op duurzame energieopwekking. De wethouder die een windmolenpark in zijn gemeente aankondigt, heeft direct drie belangengroeperingen op zijn nek die hem willen lynchen. Het betrekken van burgers, bijvoorbeeld door burgers mede-eigenaar te maken van bijvoorbeeld de windmolens, helpt, maar ook dat is geen garantie voor succes.”

Als een bestuurder toch een hoge ambitie wil verwezenlijken, helpt het de doelstelling concreet uit te werken. Hierbij zouden gemeenteraad, burgerinitiatieven, corporaties en de netbeheerder moeten worden betrokken om zo samen te zien wat nodig is om deze ambitie te halen. “Blijf dan ook achter de bestuurder staan en verdedig deze gezamenlijk richting belangengroepen.”

Een concrete, snelle winst is te boeken met warmte en zou veel meer aandacht moeten krijgen. Besparen op en verduurzamen van warmte is dus een flinke stap in de juiste richting.

Inzicht in de verschillende manieren om te verduurzamen krijgt de gemeenten onder andere door het maken van een Warmtekoede kaart. Van der Steenhoven maakt nu met tien gemeenten, waaronder Leiden, zo'n kaart. Deze kaart geeft inzicht in waar lokale warmtebronnen zijn die we niet benutten en waarvoor we op een andere plek 'fossiele' warmte opwekken.

De net opgeleverde kaart in Schiedam laat bijvoorbeeld zien dat er mogelijkheden zijn voor een koppeling van een glasfabriek die warmte kwijt moet aan industrie in de omgeving die warmte nodig heeft. Van der Steenhoven: “Schakel vervolgens zwembaden en scholen tussen de warmtebron en -afnemer en je hebt een idee wat duurzaam energiegebruik voor de ruimtelijke ordening betekent.” Omdat deze kaarten uiteindelijk in iedere gemeente in Zuid-Holland worden gemaakt, kun je ook zien hoe de warmte het best kan worden gedeeld over de grenzen van de stad heen. Het ziekenhuis en zwembad van de één kan profijt hebben van de warmtebron van de ander.

"Hardop zeggen dat we heel moeilijke keuzes moeten maken, is misschien wel de eerste stap."

De aanbeveling van Theo van de Plas

UITEINDELIJK MOET ER EEN REKENSOM ONDER WORDEN GESCHOVEN

*De stip op de horizon is nodig, maar **Theo van der Plas** (senior ontwikkelingsmanager bij BPD Ontwikkeling) ziet dat die stip bij de Omgevingsvisie verder weg ligt dan zijn ontwikkelingen meestal duren.*

“Een ontwikkeling van de ruimte kost gemiddeld zeven jaar.” Een horizon in 2040 ligt een stuk verder. Wat niet betekent dat ‘dromen’ over hoe de toekomst eruit komt te zien nutteloos is. Zeker niet. “Een visie koppelt ontwikkelingen aan draagvlak - daarin ligt het belang van een visie. Er zijn geen direct waarneembare effecten, maar er wordt wel een koers uitgezet. En soms is de route daarheen direct, soms gaat-ie wat bochtig.”

Complexe som

Uiteindelijk moet elke droom worden ‘getoetst’: wie gaat wat precies betalen? Van der Plas rekent een hypothetische herontwikkeling van een verrommeld bedrijventerrein voor: een kwart van het budget om bestaande bedrijven uit te kopen, een kwart voor de grond, een kwart voor de ontwikkeling en dan moet er nog belasting en ontwikkelkosten worden uitgekeerd. Dat zijn de kosten die uiteindelijk ook geld gaan opleveren. Maar de werkelijke som is natuurlijk een stuk complexer.

Niet alleen

Van der Plas: “Kijk naar de A12 - ooit begonnen als ‘zandpad’ voor de Romeinen, nu is het de motor van de economische ontwikkeling in de regio. Hoe belangrijk die motor is, kan je van tevoren niet uitrekenen.” Er zal bij belangrijke keuzes dus altijd moeten worden samengewerkt tussen overheden en marktpartijen: geen van de stakeholders kan een ontwikkeling zelf dragen.

Kwaliteit leefmilieu

Die samenwerking levert veel op, weet Van der Plas. Kijk op de grens van Leidschendam-Voorburg bij de N14: ruim 700 woningen, een weg die onderen bovengronds gaat, een politiebureau, brandweerkazerne en kantoorruimten. Een ontwikkeling die een lange aanloop heeft gekent, maar waar alle betrokkenen nu zeer tevreden mee zijn. De betachte zorgvuldigheid heeft ook een goede reden: “Je doet het maar een keer goed”, legt Van der Plas uit. “Dus moet je in een keer het wenselijke woon-, werk- en leefmilieu creëren.”

De kwaliteit van dat milieu kan wat Van der Plas betreft in een Omgevingsvisie worden vastgelegd, als er maar een moment komt waarop er ook een rekensom onder wordt geschoven.

“De A12 is begonnen als ‘zandpad’ voor de Romeinen, nu is het de motor van de economische ontwikkeling in de regio. Hoe belangrijk die motor is, kan je van tevoren niet uitrekenen.”

De aanbeveling van Esther Stevelink

GUN DE ZELFBOUWER ZIJN PROJECT

*In elke stad zijn complexe stukjes grond waar 'iets' mee moet, maar ontwikkelaars niet voor in de rij staan, weet **Esther Stevelink** (Gagaa Architecten, Leiden) uit ervaring. Gun die niches aan de zelfbouwer, laat die hoekjes door stedelingen inrichten en naar hun eigen hand zetten. Hun succes straalt ook af op de stad en haar bestuur.*

Het is een niche, geeft Esther Stevelink (Gaaga Architecten Leiden) direct toe: burgers die in bouwgroepen hun eigen plannen ontwikkelen. Maar die niche wint aan belang in steden die steeds vaker moeten inbreiden en waar nauwelijks meer plaats is voor standaardoplossingen. “Elke stad heeft complexe plekken waar iets mee moet, maar ontwikkelaars niet voor in de rij staan.” Verkoop dat vooral bestaande vastgoed aan burgers - zoals gebeurt met de Woonfabriek aan de Middelste-gracht in Leiden. Daar waren sociale woningen gepland, maar die gingen door de crisis niet door. Nu bouwen zestien partijen er hun woning. Dat gebeurt ook in Amsterdam, waar de politiek zelfs een percentage zelfbouw in haar woningbouw-beleid heeft opgenomen. “Die politieke wil”, stelt Stevelink, “is de eerste stap die we moeten zetten.”

Winst of wonen

Die eerste stap leidt volgens Stevelink tot burger-participatie en ruimtelijke kwaliteit. Niet dat ontwikkelaars die kwaliteit niet bieden, voegt ze daar direct aan toe. “Maar een ontwikkelaar gaat voor winst - een bewoners gaat voor wonen.” Dat verschil vertaalt zich bijvoorbeeld in oplossingen voor duurzaamheid. “Voor een ondernemer zijn die oplossingen vaak te duur, voor een zelfbouwer zijn ze een investering.” Het verschil tussen winst en wonen vertaalt zich ook in de architectuur en de woonwensen. Ontwikkelaars bouwen ‘gemiddelde’ huizen, zelfbouwers bouwen maatwerk. En dat is duur - een belangrijke reden overigens waarom er nauwelijks zelfbouwprojecten in de sociale sector zijn te vinden. “Wij zitten met de Woonfabriek echt aan de bovenkant van de markt”, legt Stevelink uit. “Alles wat we doen is maatwerk.”

Lastig

Dat vereist zelfvertrouwen en mondige burgers. Stevelink noemt dat ook de paradox van de zelfbouwer: “Enerzijds is de gemeente blij dat er mondige burgers zijn die weten wat ze willen, anderzijds is het wel eens lastig zaken doen met mensen die zich niet zomaar uit het veld laten slaan.” Daarom zitten in Amsterdam en Leiden professionals tussen bewoners en het bestuur. Ook dat, stelt Stevelink, kan je op verschillende

manieren organiseren. “Er zijn mensen die alles zelf doen, er zijn mensen die veel uitbesteden.” De manier waarop die relatie tussen ontwikkelaars en gemeente is georganiseerd, staat niet vast. Wat wel vast moet liggen, is het belang dat gemeenten aan zelfbouwers gaan hechten. Ook al is het een niche, het is volgens Stevelink een niche die aan belang wint en past bij een robuuste Omgevingsvisie. “Wij hebben na buurtbijeenkomsten, waarin we vertelden wat er in de Woonfabriek in Leiden gebeurt, vooral enthousiasme ervaren”, vertelt Stevelink. “De buurt heeft de plannen omarmd.” Er was geen enkel verzet tegen de plannen en dat in een complexe, binnenstedelijke ontwikkeling met veel belangen per vierkante meter. “Nul bezwaren. Dat straalt ook af op de gemeente. De buurt vindt burgers die iets doen, sympathieker dan een ontwikkelaar die er aan de slag gaat.”

*“Nul bezwaren.
De buurt vindt
burgers die iets doen,
sympathieker dan een
ontwikkelaar die er aan
de slag gaat.”*

De aanbeveling van Henk Hartzema

LIEFDE VOOR HET LANDSCHAP MAAKT HAAR WAARDE WEERBAAR

*Succesvolle, regionale samenwerking heeft volgens **Henk Hartzema** (Studio Hartzema, supervisor Bio Science Park Leiden) vier voorwaarden: algehele urgentie, evidente deelwinsten, pluriformiteit en liefde. Een gesprek over de valkuilen en kansen van regionale samenwerking.*

Algehele urgentie

“Alles wat in de Randstad speelt, speelt ook in de Leidse regio. Probleem: die Leidse regio is bestuurlijk versnipperd en er is een nijpend gebrek aan ruimte en dan dreigen al snel inefficiënte oplossingen. Zonde, want door regionale samenwerking ontstaan ook schaalvoordelen. Het Bio Science Park is in de regio een onbetwiste ontwikkeling en kan daardoor ook een Europese impact hebben.

De urgentie van regionale samenwerking om die ruimte te ordenen, is alleen maar groter geworden sinds de landelijke overheid ruimtelijke ordening uit haar handen heeft laten vallen. Het gebrek aan een nationale visie over ruimtegebruik is pijnlijk en ontluiserend. De gevolgen worden dan ook langzaam zichtbaar: het Groene Hart wordt door sluipmoordenaars kapot gemaakt, ecologische verbindingen doorgesneden, wegen onlogisch aan elkaar gezet. Nederland was een planologisch gidsland en dat laten we nu liggen. We kijken toe hoe in kleine hapjes dat prachtige landschap om zeep wordt geholpen.”

Evidente deelwinsten

“Om dat tegen te gaan, moet je samenwerken en dat kan door evidente deelwinsten te benoemen. Die zit bijvoorbeeld in de mogelijkheid om functies van ruimte uit te ruilen. Bij Oegstgeest, tussen de Oude Rijn en de A44, was begin deze eeuw nog voorzien van ruimte voor laagwaardige bedrijven terrein, terwijl het een prachtig gebied is om te wonen. De gemeente is toen naar de provincie gegaan om te vragen daar toch woningen neer te kunnen zetten en elders de bedrijven. Daarin zat een evidente deelwinst voor Oegstgeest. Het heeft geleid tot het Masterplan knoop Leiden-West waar zes gemeenten hebben samengewerkt. Ook daar hebben we de deelwinsten expliciet gemaakt. Dat betekent dat je moet weten wat de ander voor zijn of haar achterban komt ophalen.”

Pluriformiteit

“Je hoeft maar een kwartier te fietsen om in deze regio in een totaal andere wereld terecht te komen. Die verscheidenheid versterkt de autonomie in zo'n deelgebied en is tegelijkertijd een kracht: om iets gezamenlijks te bereiken moet je altijd een spade

dieper. Er is namelijk niet één kracht die alles bindt. Die pluriformiteit zit ook in het landschap dat zo waanzinnig afwisselend is - waarin iedereen zijn plek vindt. Die kracht boor je aan door een platform te bieden aan mensen. Probeer voortdurend met hen in contact te blijven. Idealiter is een omgevingsvisie geen product, maar een proces.”

Liefde

“Anderhalf jaar geleden ben ik met een rondvlucht over de streek gevlogen en heb daarvan foto's gemaakt. Over dat landschap heb ik lezingen gegeven en iedereen, bleek, had zijn hart eraan verpand. De schoonheid van de verschillen is zo groot: de ononderbroken duinenrij, de Oude Rijn, het weidelandschap. Elke visie op dat landschap moet die pluriformiteit zichtbaar maken, koesteren en de waarde onderschrijven. Die waarde kan alleen door liefde weerbaar worden gemaakt; alleen als je verliefd bent, vecht je er voor. Bestuurders in deze regio hebben goud in handen, maar dat beseffen ze soms te weinig. Dat mogen ze veel vetter aanzetten. Hun deelwinst is de heimelijke trots voorop te lopen in het behoud van wat er is en de Leidse regio als voorbeeld te nemen voor de ontwikkeling van de Randstad.”

“De urgentie van regionale samenwerking om de ruimte te ordenen, is alleen maar groter geworden sinds de landelijke overheid ruimtelijke ordening uit haar handen heeft laten vallen.”

CONCLUSIES

Met de conclusies uit dit kleinschalige onderzoek doen we een poging om de rode draad bloot te leggen die door de verzameling aan ideeën loopt. Een interpretatie van de verzamelde uitspraken, als aanbevelingen en ondersteuning voor de Omgevingsvisie 2040. Opvallend sterk is de roep om lerend vermogen en een open houding van de deelnemende gemeenten: pak de uitgestoken hand van inwoners én betrokken professionals uit het Hart van Holland aan.

CONCLUSIES

Over de inhoud:

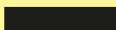
WAT?

Deelnemers aan dit project zijn niet bang voor verandering.

Sterker: zij achtten het van noodzakelijk belang dat beweging en dynamiek - de kenmerken van een vitale maatschappij - in het hart van een visie is terug te zien. Ze spreken zich duidelijk uit voor duurzaamheid en voor behoud van groen - de fundamenteën onder een gezond leven.

Deelnemers willen verbinden: met elkaar, met de regio en met de natuur vanuit de kwaliteiten van de bestaande situatie. Verbinden heeft ook een ideale schaal: lokaal wat lokaal kan, regionaal wat regionaal moet.

Dan dreigt, vrezen deelnemers, overheersing door de stad met verzet en gebrek aan samenwerking tot gevolg.

SHOWSTOPPER

Onbegrip voor het boerenland

Voor een zogenoemd 'Metropolaan gebied' is de invloed van landbouw en veeteelt zeer sterk aanwezig. Dit boerenland dient goed begrepen en betrokken te worden in de 'stedelijke visie'. Ook in relatie tot (technologische) veranderingen en bijvoorbeeld stadslandbouw en de consequenties daarvan voor de inrichting van de omgeving. Landbouwgrond is wellicht steeds minder nodig voor productie van voedsel en bloemen, maar wel voor streekproducten, specialiteiten voor stedelingen. De stedelijke visie loopt onherstelbare averij op als het boerenbelang slechts wordt vernauwd tot onderhoud van een wensbeeld over groen van de stedeling.

SELLING POINT

Groen is goud

De openheid van het polderlandschap, de schoonheid van een stadspark. De waarde van landgoederen en biodiversiteit. 'Groen' vindt men in al haar betekenissen de belangrijkste waarde en kenmerkend voor de regio. Daarmee is groen ook de grootste zorg. De Omgevingsvisie zal deze waarden moeten benoemen en beschermen. Van wijk- tot regioniveau. Groen verbindt deelnemers en smeedt een sterke band tussen mensen en hun omgeving. Die band biedt aanknopingspunten en risico's die duidelijk moeten worden uitgesproken. Groen is essentieel en nooit af.

SHOWSTOPPER

Statisch programmeren

We verhuizen achter ons werk aan, bezit is ondergeschikt aan gebruik, onze woonsamenstellingen veranderen wat diversiteit in het woningbestand vereist, voor natuurbeheer is de natuurlijke dynamiek vaker uitgangspunt, we 'bewegen' van fysiek naar digitaal: deelnemers benadrukten vooral de verandering als eigenschap van een permanent programma. Welk programma, waar en hoe dienen in te spelen op de dynamiek van de samenleving.

Versplintering

Deelnemers maakten zich zorgen over de terugtrekkende overheid en verwachtten dat dit leidt tot sterke tegenstellingen. Het belang van 'samen leven' wordt steeds groter en gepropageerde zelfredzaamheid ziet niet iedereen als wenselijk, maar eerder als een ratrace. Verbindingen tussen mensen, in clubverband, gemeenschappen op kleine schaal, zien deelnemers dan ook als een verzekering. Van de gemeenten en lokale politiek verwacht men verantwoordelijk bestuur: samenwerking in plaats van concurrentie. Bestuur dat ook met oplossen komt voor de inrichting van de omgeving. Oplossingen die diversiteit in woningbestand en wijken bewaken. Alternatieven die hier geen rekening mee houden, vrezen deelnemers, gaan ten koste van een welvarende samenleving.

Onderschikken maatschappelijke waarde

Andere dan alleen financiële waarde zouden bij inhoudelijke keuzes voor de aanpassing en aanvulling van onze omgeving sterker meegewogen moeten worden. Denk aan historische en natuurwaarde of waarde van sociale structuren. Die komen onder druk te staan als alleen financieel gewin op de korte termijn criteria voor besluitvorming zijn.

SELLING POINT

Verbindende kracht van duurzaamheid

Niet alleen groen, ook duurzaamheid verbindt mensen met elkaar, met hun activiteiten en hun omgeving. Een duurzame maatschappij stelt gezamenlijke, begrijpbare doelen die sterk gekoppeld zijn aan de lange termijn van een visie als deze. Dat noodzaakt wel een gezamenlijke aanpak die deelbelangen overstijgt. Denk aan energietransitie, lucht- en waterkwaliteit, warmte, leven zonder afval, etcetera. Benut 'duurzaamheid' als nieuwe man op de maan; een helder, gezamenlijk, enthousiasmerend doel.

Open deuren verder openen

De kwaliteiten van de Oude Rijn en de Plassen moeten beter worden benut: voor recreatie, transport, natuurwaarde en wellicht ook als bron van energie. Water is een essentieel element in de omgevingskwaliteit. De schaal en het gebruik van de regio lenen zich bij uitstek voor een netwerk van goede fietsverbindingen, zowel als verkeersweg als voor recreatief gebruik. De route naar de kust, noemden veel deelnemers, is voor verbetering vatbaar. Net als het openbaar vervoer zoals de Randstadrail dat deelnemers gebruiken om te werken en te recreëren. Het zijn open deuren die verder open moeten worden gezet.

Gezond oud

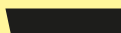
Groen, duurzaamheid en verbindingen zijn de fundamenteën onder ideeën over ouderdom die sterk vanuit persoonlijke beleving wordt benoemd. Het begrip 'vitaliteit' is ingeburgerd geraakt. Het gaat deelnemers om de kwaliteit van leven, hun gezondheid en de rol die de omgeving daarin speelt. Er zijn zorgen om de zorg, vanuit de actuele veranderingen in regelgeving en 'vergrijzing'. Deelnemers hebben een opbouwende houding: zorg motiveert en is daarmee een kans voor betrokkenheid bij het samenwerken aan een duurzame toekomst.

Over het krachtenveld:

WIE?

Om sociaal kapitaal te laten renderen, is een voortdurende interactie onmisbaar. Deelnemers geven aan na de Omgevingsvisie niet klaar te zijn, maar betrokken te willen blijven. Hun input is waardevol: zij zijn niet alleen burger of inwoner, maar ook 'knooppunten' in duurzame kennis-netwerken: wijkverenigingen, scholen, universiteit, gemeentelijke organisaties.

Partijen moeten elkaar vinden, opzoeken en evidente winsten gunnen. Wie de vragende partij is, is daaraan ondergeschikt: dat kan een overheid zijn die specifieke kennis nodig heeft, dat kunnen burgers zijn met een initiatief dat begeleiding vraagt. Belangrijk is voortdurend te blijven zoeken naar input voor ontwikkeling en te blijven monitoren wat daarmee gebeurt.

SHOWSTOPPER

Verlies eigen karakters

Er heerst een sterk sentiment het eigen, plaatselijke karakter te behouden. De Omgevingsvisie brengt tien gemeenten samen, deels opgebouwd uit meerdere kernen en elk met een eigen geschiedenis en cultuur. Men voelt zich verbonden met een eigen woonomgeving en wil dat graag zo houden. Wonen, werken en winkelen is in Oegstgeest of Voorschoten anders dan in Zoeterwoude of Kaag en Braassem, laat staan in Leiden. De diversiteit is groot en voor deelnemers van essentiële waarde. Tegelijkertijd wordt de gehele regio door hen gebruikt. Door duidelijke keuzes te maken voor onderwerpen en daarbij de eigen karakters te beschermen, kan de 'Leidse dominantie' worden tegengegaan. Deze dominantie, daadwerkelijk en gepercipieerd, ligt altijd op de loer. Dit mede door beperkte capaciteit bij deelnemende gemeenten.

SELLING POINT

Bindend akkoord

Een gelegitimeerde visie verbindt op verschillende niveaus: tussen burgers onderling, tussen burger en (lokale) overheden en tussen overheden onderling. Een akkoord is een overeenkomst waar partijen zich op kunnen beroepen om grillen van een enkelen te voorkomen en zo het algemeen belang steeds scherp voor ogen te houden. Tegelijkertijd is het een verzekering voor krachten van hoger hand: de bemoeienis van provincie en landelijke overheid.

SHOWSTOPPER

Gebrek aan ruimte voor initiatief

Inwoners doen mee en ontwikkelen initiatieven. Deze visie is daar het tastbare bewijs van. Maar ook bij het recht op eigen energiewinning, bouwen door burgers en ruimte voor ondernemers in hun rol als landschapsbeheerder vragen zij ruimte. Om ambitieuze doelen te halen is vereende kracht nodig. Biedt daarom de mogelijkheid voor inwoners om een rol te spelen bij uitvoering van plannen en behalen van doelen. Maak plannen niet te star, stel duidelijke spelregels. Biedt kortom ruimte voor alternatieve oplossingen en verwelkom initiatief. Alleen dan voorkom je verzet.

Probleemeigenaar onbenoemd

Hoe worden de kosten van een mooi landschap verdeeld? De rijksoverheid trekt zich terug, lokale overheden hebben maar een beperkte capaciteit, private middelen zijn schaars en de markt neemt slechts beperkt risico. Zonder probleemeigenaar geen aanspreekpunt, zonder aanspreekpunt geen probleemoplossend vermogen. Een goede visie schetst een proces hoe hiermee om te gaan. Veranderingen vinden plaats uit noodzaak. Benoem de noodzaak, voor wie die noodzaak een urgent probleem is en wie baat heeft bij een oplossing. Betrek hen vervolgens bij het ontwikkelen en uitvoering van die oplossing.

SELLING POINT

Benut potentieel van inwoners

Van overheden wordt verwacht dat zij grote structuren organiseren, faciliteren, initiatief nemen en kennis en kunde zoekt bij inwoners. Tegelijkertijd zijn deelnemers mondig en kundig genoeg om van de overheid te vragen hen bij te staan bij hun plannen. Zoek voortdurend manieren om het sociale kapitaal dat er is, ook te gebruiken. De uitspraak: "Ouderen zijn kapitaal" is daar symbolisch voor. Net als het idee van de 'stad als energiefabriek' in combinatie met 'zelf, samen energie opwekken'. Een concept waar inwoners aan deel kunnen nemen.

Blijf in gesprek

Inwoners hebben niet alleen een mening, ze hebben ook kennis. In onze groepen (burgers en pro's) bestond een sterke wens om mee te denken en mee te beslissen. Ook als 'ze niet weten wat ze willen' valt er veel te leren. Gebruik het gesprek om voeling te krijgen en te houden met het speelveld en zet die voeling in om draagvlak te creëren. Dat betekent dat je vragen neerlegt bij de ander en antwoorden krijgt waar jezelf niet opkomt.

CONCLUSIES

Over het proces en de vorm:

HOE?

Deelnemers vragen niet om een statische Omgevingsvisie, maar om lerend vermogen; ze vragen om een visie die kansen en ruimte biedt aan ontwikkelingen die we nog niet kennen. Dat betekent dat inwoners signalen moeten geven die (ambtelijke) organisaties kunnen duiden en waarop zij kunnen inspelen. Dat betekent ook: werk in uitvoering tot 2040. De visie is geen product, maar een platform waar legitieme besluiten worden genomen en verantwoordelijkheden voor de ruimtelijke ordening en ontwikkeling zo democratisch mogelijk worden belegd. Niet alleen tot er een klap op de 'Omgevingsvisie 2040' is gegeven, maar vanaf nu; en tijdens alle noodzakelijke en legitieme plannenmakerij de komende decennia; totaan de laatste oplevering ergens rond 2040.

SHOWSTOPPER

Gebrek aan aanpassingsvermogen

25 jaar is een lange periode. Er worden grote veranderingen verwacht, maar die zijn niet exact te voorspellen. Organiseer dus voor het onverwachte. Een plan begint pas wanneer visie op papier staat en lerend vermogen is ingebouwd.

Gebrek aan bindende afspraken

De overheid bindt. Deelnemers zien een rol voor de overheid in het maken van bindende afspraken, bijvoorbeeld over samenwerking op grensgebieden en de manier waarop je daar in de toekomst mee omgaat. Over financiering: het eerlijk delen van lasten en lusten binnen de regio. En afspraken over wat niet regionaal bepaald gaat worden.

Beter het democratisch proces

Verbeter het democratisch proces, want je red het niet met een abstract onderwerp, een open vraag, wat mensen bij elkaar zetten in een zaaltje. Ook wij probeerden het. We vroegen honderdveertig mensen, veertig deden mee. Plus even zoveel professionals. De vorm bepaalt vaak het type deelnemers, en dit was geen afspiegeling van de samenleving. Verbloem dat niet. Dan kan immers een vertekend beeld ontstaan en draagvlak uitblijven of zelfs weerstand ontstaan. Dat het moeilijk is om aan te sluiten bij de leefwereld, inwoners te betrekken, is echter geen reden om het niet steeds weer opnieuw toch te proberen. Stel scherpe diagnoses van het democratisch tekort en doe passende ingrepen als nodig.

Tegen de geldstroom in

Eenmaal gevonden gedeelde belangen blijven alleen gedeeld wanneer geldstromen zichtbaar en te beïnvloeden zijn. En wanneer maatschappelijke doelen tegen de geldstroom in behaald moeten worden, wint het geld. Wanneer het lukt om winst en risico, baten en lasten, te laten meestromen met de gemeenschappelijke doelstellingen uit de visie, gaan (publiek) geld en algemeen belang elkaar versterken. Dat vraagt om transparante gunningsprocessen en helderheid over waar de winst en het risico - zowel in geld als maatschappelijk - neerslaat.

SELLING POINT

Verkort de horizon

25 jaar is een lange periode. Stel mijlpalen. Stel heldere doelen. Stel plandoelen met korte doorlooptijd. "Stel de horizon van ruimtelijke plannen op 10 jaar, en laat die grens meebewegen."

Betrek de regio

Als de visie op papier staat, begint het pas. Betrek bewoners ook bij de verdere uitwerking, concretere plannen, knellende onderwerpen. Biedt structuur, stel duidelijke vragen die het eigen verhaal uitlokken, wees nieuwsgierig en sta open voor signalen dat bijsturing nodig is. Benoem die signalen van te voren en maak anderen ook eigenaar van een visie.

Verlaag drempel om mee te doen

Betrokkenheid kost energie: soms mist het belang, vaker mist de tijd om met de overheid mee te doen. Organiseer dus anders: biedt middelen en methodes om drempels voor deelnemers te verlagen. Sluit in je vorm en je vraag aan bij de ander. Stel concrete vragen. Maak het minder abstract. Biedt mogelijkheid om mee te praten op het moment dat het de deelnemer uitkomt. En op het moment dat je zelf nog nieuwsgierig bent. Koppel terug en houd deelnemers betrokken.

Rijnlands Architectuur Platform
www.rapleiden.nl
contact@rapleiden.nl

Opdrachtgever

Gemeente Leiden, Jeroen Traudes, Fred Goedbloed, Martin Verwoest

Projectorganisatie en samenstelling

Josse Popma en Marije van den Berg

Redactie

Sebastian van der Lubben (interviews en eindredactie conclusies), Marije van den Berg, Josse Popma

Fotografie

Gabi van Ingen

Vormgeving

Café Correct, Sanne Fennema

Publiciteit

Michiel van Poelgeest

Deelnemers Inwoners

Audrie van Veen, Ckees van Oijen, Corneel van Rijn, Eva van Deinse, Frum van Egmond, Hannah Groos, Hennie Völker-Dieben, Hildegard Assies, Jan Cannoo, Jan van Dijk, Janneke van Klink, Leen Borst, Lex van Delden, Marc Koene, Marieke van Harte, Marloes de Jong, Peter Dordregter, Peter Verkerk, Pieter Grijpink, René van der Smeede, Richard Juffermans, Richard Post, Rick van Well, Ronald Kuivenhoven, Saskia Janzen, Sjaak van de Geijn, Tanja Koeckhoven, Wil Tamis, Wim ter Keurs, Xander Bergers.

Deelnemers Professionals

Axel Moltgen, Ben Schildwacht, Christoffel Klap, Esther Stevelink, Hans Bakker, Henk Hartzema, Jan Willem ter Steege, Jean Paul Corel, Jeffrey Bloemen, Leen Borst, Marjan van Duijn, Marlies Folker, Maya van der Steenhoven, Patrick Colly, Patrick Joosen, Peter de Ligny, Peter Van Swieten, Peter Veldmans, Rene Penning, Ronald Knappers, Theo van der Plas, Wiebe van Houten, Willem Debets, Yvonne Berloth.

Met bijzondere dank aan

Els Möhle, Rudolf van Ee, Miriam van der Laan, Fred Goedbloed, Pieter Grijpink, Frum van Egmond, Rene van de Smeede, Hennie Völker-Dieben, Jan Cannoo, Janneke van Klink, Maya van Steenhoven, Henk Hartzema, Theo van der Plas, Esther Stevelink, Judith van der Laken en Richard Post.

Deze publicatie kwam tot stand met een bijdrage van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie.

**stimuleringsfonds
creatieve industrie**

KAAG EN BRAASSEM

25.745 *inwoners*

OEGSTGEEST

22.910 *inwoners*

TEYLINGEN

35.735 *inwoners*

LEIDERDORP

26.813 *inwoners*

ZOETERWOUDE

8.075 *inwoners*

LEIDEN

121.163 *inwoners*

RAP is een onafhankelijke non-profit organisatie die zich bezighoudt met de ontwikkelingen rondom architectuur in de regio Rijnland. RAP is een kennisplatform, agendeert lokale en urgente thema's, organiseert debat en treedt daarbij desgewenst op als intermediair. Met een uitgebreid en gevarieerd jaarprogramma maakt RAP complexe onderwerpen als ruimtelijke ordening, architectuur en stedelijke groei toegankelijk en aantrekkelijk.